

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI-KÖNYVTÁR SZÍNÉSZET- TÖRTÉNETI FORRÁSANYAGA.

II. Az újonnan rendezett színlapgyűjtemény.

A színlap a színhéztörténeti kutatás egyik fontos forrása. Egyike a színelőadás közvetlen dokumentumainak. Pontos tükre annak, hogy mit tart fontosnak az előadó és a közönség. Különös fontossága van arra a korra nézve, amikor a napisajtó még nem foglalkozik részletesen a színházzal. Erre az időre nézve olykor az előadás egyetlen, sokszor beszédes emléke.

Az *Országos Széchényi-Könyvtár* színlapanyaga részint összefüggő gyűjteményekből áll; ilyen a 16 kötetes FÁNCSY gyűjtemény,¹ a RAKODCZAY gyűjtemény egy kötete² és a KRECSÁNYI gyűjtemény 1162 drb külön tokban őrzött színlapja,³ amelyek valamennyien egy személy színpadi tevékenysége köré csoportosulnak. Ezeket folyóiratunk már régebben ismertette és már eleve kötésbe kötve, vagy tokban kronológiai rendbe szedve kerültek a könyvtárba s a közönségnek kezdtől fogva rendelkezésére állottak. SZINNYEI József gyűjtéséből azonban még nagy mennyiségű egyes színlap került a könyvtár birtokába, amely vásárlások és kisebb adományok folytán erősen megnövekedett. A színlapgyűjteménynek ez a része egyes színlapokat foglal magába s egyetlen összekötő szempontja, hogy valamennyi darabja magyar vagy magyar vonatkozású. Ezek az egyes színlapok nem voltak kötetekben egyesíthetők s így rendezésük is nagyobb nehézségekbe ütközött. Végleges rendezésük az 1930. év

¹ V. ö. VÉRTESY Jenő: *A FÁNCSY-féle színlapgyűjtemény*. Magyar Könyvszemle 1908.

² KÁDÁR Jolán: *RAKODCZAY Pál irodalmi hagyatéka a Nemzeti Múzeum Könyvtárában*. Magyar Könyvszemle 1923.

³ PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán: *KRECSÁNYI Ignác hagyatéka a Nemzeti Múzeum Könyvtárában*. U. ott 1925.

folyamán történt. Az egyes színlapokat a levéltári anyag módjára fasciculusokban helyeztük el és pedig helyek szerint betűrendes felállításban, a helyeken belül színházak szerint, színházakon belül kronológiai rendben. Az egész gyűjteményről cédulakatalógus készült, amelyben minden fasciculus külön cédulát kapott. A cédulakatalógus is a helyek betűrendjét követi s az 1848 előtti magyar színlapokat egyenként felsorolja. A későbbieknél csak a helyet, a két határdátumot s a fasciculusban foglalt színlapok számát jelöli meg. A cédulakatalógus a kötetekben foglalt színlapok helyi és időrendi mutatóját is magában foglalja. A gyűjtemény elvben 1897-ig, a kötelezpéldány-törvény életbeléptéig terjed. 1897-től kezdve a kötelezpéldánykép beérkezett színlapokat a könyvtár negyedéves csomagokban egyesítve őrzi.

Az újonnan rendezett rész, a FÁNCSY, RAKODCZAY és KRECSÁNYI gyűjtemény s az *Uránia Magyar Tudományos Színház* legújabban megvásárolt húsz kötet színlapja nélkül 5939 színlapot foglal magában és végig kíséri a magyar színészet történetét az első szintársulat felmerültétől a mult század kilencvenes éveig, Magyarországon és a külföldön.¹

¹ A gyűjtemény egyes színlapjai a következő helyekről és színházokról valók: Abony, Ács, Alsókubin, Arad, Bácskomlós, Baja, Balassagyarmat, Balatonfüred, Baranya Sz. István, Bars-Szentkereszt, Bártfa, Bécs, Békés, Békéscsaba, Békésgyula, Beregszász, Berzevice, Beszterce, Besztercebánya, Bethlen, Bicske, Bonyhád, Borosjenő, Brassó, Buda (német színház, Nemzeti Színész Társaság 1833—37, Budai Népszínház, Várszínház, Krisztinavárosi Színkör), Budapest (német színház, Nemzeti Színház, Népszínház, MIKLÓSY-színpad, Operaház, Fővárosi Első Magyar Dalcsarnok, Városligeti nyári színház), Bukarest (Magyar műkedvelőtársulat 1884—1891.), Cegléd, Csepreg, Csetnek, Csíkszereda, Csorna, Debrecen, Deés, Déva, Dobsina, Dunaföldvár, Dunaszerdahely, Eger, Előpatak, Eperjes, Érmihályfalva, Érsekújvár, Erzsébetváros, Esztergom, Fehértemplom, Felsőbánya, Fiume, Gyöngyös, Győr, Halas, Helsinki, Hidegkút, Hódmezővásárhely, Jászberény, Kalocsa, Kapos, Károlyváros, Kassa, Kecskemét, Keszthely, Kiskút-néfélyháza, Kocs, Kolozsvár, Komárom, Léva, Liptószentmiklós, Losonc, Lőcse, Lugos, Makó, Máramarosziget, Marosvásárhely, Miskolc, Modor, Mohács, Monor, Munkács, Nagybánya, Nagybecskerek, Nagyborosnyó, Nagyenyed, Nagykanizsa, Nagykároly, Nagykőrös, Nagyszében, Nagyszombat, Nagyvárad, Newyork, Nyár-egyháza, Nyék, Nyíregyháza, Nyitra, Paks, Pancsova, Pápa, Pelsőc, Pest (Nemzeti Játzó Társaság 1795—1815, NUSZÖL József Társasága, Pesti növendékpátság előadása 1817, Székesfehérvári Nemzeti Színjätzó Társaság 1819—1824,

A gyűjtemény magva id. SZINNYEI József gyűjtéséből származik, akinek egész munkásságát az igazi «Andacht zum Kleinen» hatja át. Ez a vonása talán sehol sem nyilatkozik oly mélyen és termi meg a maga gyümölcsseit, mint épen itt. A gyűjtemény főértékét nem a pompázatos és nevezetes megnyitó előadások, híres vendég-szereplések vagy klasszikus drámák előadásainak színlapjai teszik, bár ilyenek is akadnak bőven, hanem kis vándorcsapatok, szerény műkedvelők játékaiknak színlapjai, a távoli vidékről, amelyekről ezek híján semmi adatunk nem volna: nem is régi színlapjai a legbecsebbek — ezeket más helyütt is megőrizték és más forrásokban is van nyomuk — hanem a XIX. sz. hetvenes és nyolcvanas éveinek vidéki színlapjai, amelyekből rekonstruálható az egész korszak vidéki magyar színészetének története.

A gyűjtemény legrégebb magyar darabja az 1793 november 16—17-i kolozsvári előadás színlapja, amikor is «A' Méltóságos Gróff RÉDEINÉ Asszony Ö Nagysága Házánál, Két érzékeny játékot» játszottak ezen nevezet alatt: A meg-tébolyodott Ritter.¹ Két nagyobb szakaszokban és VII. Fel-Vonásokban. A' Különös Tükör 1 Felvonásban.» A megtébolyodott rittert két estére osztva játszották. A színlap közli a díszletek és egyéb látnivalók jegyzékét.

«Az első Darabnak két első Fel-Vonásaiban láttatnak két szobák, a' Felseki és Sináni közel lévő Várookban. A III-dik Fel-Vonásban egy kies kert a' Felseki Vár'-alján a' mellyben láttatik egy mesterségesen épült Filegória, és abban négy Saracénus faragott képek, egy bálványból ki-futó tsergedező forrás, 's egy pálma Liget. A' IV-dik Felvonásban Szobák, az V. és VI-dik Felvonásban Kőszikla-Hasadé-

Borsod Vármegyei Nemzeti Játzó Társaság 1827, Pesti Magyar Színház, Nemzeti Színház, Német színház), Pécs, Pécska, Pozsony, Promontor, Rákospalota, Rozsnyó, Sáropatak, Sátoraljaújhely, Sepsiszentgyörgy, Siklós, Simánd, Siófok, Soóvár, Sopron, Szabadka, Szamosújvár, Szarvas, Szatmár, Szeged, Szentés, Székelyhíd, Székesfehérvár, Szilágysomlyó, Szliács, Szombathely, Szomolnok, Tápíósele, Tata, Temesvár, Tokaj, Torda, Trieszt, Ungvár, Vác, Váradolaszi, Vukovár, Zágráb, Zalaegerszeg, Vegyes külföldi színlapok, hely és év nélküli színlapok, mutatványok színlapjai.

¹ Ez KOROMPAY József prágai német színész lovagi rémdrámája: RUDOLF VON FELSBECK od. Die Schwarzhäler Mühle. Német színpadjainak kedves műsordarabja.

kok, Malom Bástya, Vár, szoba 's kert. A VIIIdikben egy setét Temető, Bólt, Bajvívó Piatz. A Különös Tükör név alatt elő-adandó Játék pedig foly égy nagy Vendég-fogadóba, melly osztán, hirtelen változik égy Barlanggá, mellyben láttatnak 9 gyémántot mütató Oszlopok és a' tizedig Oszlopnak 'Sámolya 's más egyéb drágaságok.» «A Fő néző Helyre való Bé-menetelnek taxája a' Fő Méltóságoknak grátziájoktól fog függeni.» — A kolozsvári gyűjtemény második darabja az első magyar HAMLET-előadás színlapja.¹ Ugyan ebben a fasciculusban van a *Fortély és Szerelem* 1819 máj. 27-i kolozsvári előadásának színlapja, amely ennek az előadásnak egyedüli dokumentuma.² BAYER József, valamint FERENCZI Zoltán műsoradatait sokszorosan ki lehet egészíteni a múzeumi színlapgyűjtemény alapján.

Az első magyarszínház, a «*Nemzeti Játzó Társaság*» pesti szerepléséből öt színlapot őrzött meg a gyűjtemény. De a magyar színészek minden egyes pesti feltűnésének van emléke a gyűjteményben. (1807, 1808, 1811, 1814, 1815.) Nagyon érdekes magyar előadás emlékét őrizte meg a NUSZÖL József társaságának pesti magyar előadásáról készült színlap. NUSZÖL József «Tsászári Királyi Udvari Theátrum' Tagja» megtanult magyarul s 1802-ben Pesten a «Hatvani kapu mellett lévő Romai Fő-Hertzegnél» három tagból álló társaságával két darabot adott elő magyar nyelven: «*Medea*. Egy Musikával elegyes Tettetmény két Felvonásban» és «*A Táj-Aros leány és a vadász*. Egy éneklési játék, mely öt Felvonásból áll». Az egész alkalmi társaság három tagból állott: NUSZÖL, HUBER asszony, FRIDL asszony.³

Egy másik kuriózum a pesti növendékpapság 1817. III. 17-én tartott előadásának színlapja, amelyen *A meg-bukttatott büszkeség*

¹ Facsimilében közölve BAYER: *Shakespeare drámái hazánkban*. Budapest, 1909. I. köt. 153. l.

² BAYER nem tud erről az előadásról. V. ö. SCHILLER *drámái a régi magyar színhádon és irodalmunkban*. Budapest, 1912. Értekezések a nyelv- és széptud. oszt. köréből XXII. 2. 30. l. sem FERENCZI Zoltán *A kolozsvári színészet és színház története*. Kolozsvár, 1887. 511. l.

³ A színlapot közölte BAYER József: *Magyar színészeti kuriózum 1802-ből*. Egyetemes Philológiai Közlöny, 1916. 289—298. l.

vagy másképp *A' ki másnak vermet ás, maga esik bele.* c. darab került műsorra. A székesfehérvári színtársulat pesti szerepléséről négy színlapot őriz a gyűjtemény, közte GOMBOS Imre *Esküvésének* (1819. VI. 14.) és SCHILLER *Stuart Máriájának* színlapját (1824. V. 18.). A «*Borsod Vármegyei Nemzeti Játzó Társaság*» 1827-i pesti szerepléséről is van egy színlap.

A Pesti Magyar Színház megnyitását megelőző budai és pesti színiélet dokumentumai a budai *Nemzeti Színijátzó Társaság* színlapjai, valamint a *Pesti Magyar Színház* megnyitó előadásának színlapja, az első előadások színlapjainak gyűjteménye 1838 márciusáig s a már nemzetivé vált színház néhány színlapja; mindezeket azonban sokkal teljesebben őrizte meg a FÁNCSY-gyűjtemény. Érdekesebb és ritkább kuriózum a *Nemzeti Színház*ban tartott német előadásokról megőrzött német színlap, az egyik 1849 augusztus 28-ról: «*Sechste deutsche Vorstellung im Abonnement des Nationaltheaters. Zu Ehren der Ankunft des gefeierten Siegers Seiner Excellenz des Herrn F. Z. M. und Oberarmee-kommandanten Baron v. HAYNAU bei Beleuchtung des äusseren Schauplatzes. Von der deutschen Schauspieler-Gesellschaft unter der Leitung des Comités und mit Anerkennung der Rechte der p. t. Abonnenten des Nationaltheaters Hermann und Dorothea.*» A színlap egykori tulajdonosa áthúzta a HAYNAURA vonatkozó részt és ceruzával ráírta: Éljen KOSSUTH! Megvan a gyűjteményben a budai népszínház megnyitó előadásának színlapja (1861 IX. 14.), amelynek fő attrakciói a népi jelenetek, népdalok, karénekek és néptáncok s «*A nemzet ébredése*» allegória változással MOLNÁRTÓL. Itt vannak «a nemzet adakozásából két hó alatt épült» budai népszínház legnagyobb sikereinek színlapjai, a BEM c. látványosságé s az *Ördög piluláinak* köralakú színlapja fekete-piros kerettel óriási nagyságban és miniatűr kiadásban egyaránt, amelyek büszkén hirdetik, hogy a darab Párizsban ezer, Berlinben 120, Bécsben 70 előadást ért, de már Budán is a százon felül tartanak. A rövid életű MIKLÓSY színházat az István téren ugyancsak képviseli egy színlap, amely már a Buda-Pest felírást hordja (1873. V. 29.) s egy a MIKLÓSY színi körút a városligetben «az állatkert és artézi kút között». Itt van sok pesti népszínházi színlap mellett a megnyitó előadás színlapja is. (1875. X. 15.)

De mindezeknél sokkal fontosabbak a vidéki előadások színlapjai, amelyek sokszor egyedüli megőrzői az egész társulat működésének és híven tükröztetik ennek a vidéki színészetnek hullámzását nagy akarások és a létért való küzdelem között. Működésüket csak a kezdő korban regisztrálja némiképp a színésztörténet, de figyelme csak azokra a társulatokra összpontosul, amelyek Kolozsvárt és Pesten az állandó színházat megteremtik. Pedig a többiek még küzdelmesebb és még kevésbé biztosított helyzetükben sokszor még jelentősebbet nyújtottak. A végeken, ahova könyv is alig érkezett, már kezdettől fogva klasszikus előadásokkal tanítottak s kezdetben «népregékkel», később népszínművekkel mulattattak. A nyolcvanas évektől kezdve teljesen elhatalmasodik rajtuk a Népszínház uralkodó hatása gombamódra szaporodó népszínműveivel és idegenből importált operettjeivel s minden vidéki színpad megtermi a maga fiók BLAHA Lujzáját.

A régi vidéki színlapok közt sok érdekes és értékes akad: a debreceni HAMLET-előadás színlapja 1798-ból.¹ Érdekes a marosvásárhelyi 1832-i FIESKO előadás színlapja, mely új adatot is szolgáltat a magyarországi SCHILLER-kultusz történetéhez.² «Felsegálló előadás. Viasz gyertyával világosítva. A' Nemzeti Színjatszó Társaság által Színjatszó SZATHMÁRY Dániel részére előadatik *Fieszkó* vagy A' Genuai egybeesküvés 5 felvonásban. Nagy készülétű Historiai Dráma (Remek mív) Hozzá megkívántató Játékszini Dísszel, fényes olasz ízlésű Állortzás Bállal, Genuai szabású öltözetekkel. — Nevelni fogja a' Játék betsét az, hogy a' halhatatlan emlékezetű Schiller Fridriknek legpompásabb 's legelső munkája». Csalogatóul még megjegyzi a színlap: «A' Játékba előjön egy pompás Híd mely a kikötő helyhez vezet, melyről *Fieszkó* a' Tengerbe taszítottik». Utána következett egy egészen új, különös rendezésű, Remek nagy Pantomiai Ballet 1. szakaszban) «A Víg Schuszterek Kék Hétfőjök», a következő ajánlással; «Ezen Balletot kedvessé fogja tenni a' benne elő»

¹ Közölve facsimilében BAYER: *Shakespeare drámái hazánkban*. Budapest, 1909. I. köt. 161. l.

² BAYER nem tud erről az előadásról. V. ö. BAYER: *Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban*. Budapest. 1912. 30. l.

forduló külömbféle nevetséges Tántzok — különösen a' Svabli Mihok Schusztzer Inas fabáb tántza».

A magyar vidéki SCHILLER-kultusz történetéhez ugyancsak új adatot szolgáltat az 1836 jún. 4-i sárospataki színlap, amely szerint «A' Nemzeti Színésztársaság által előadatik *A' Fortély és Szerelem* (Kabale und Liebe) Vígsággal elegyített udvari pompás Néző-Játék, a' halhatatlan Schiller egyik legremekebb műve 5 Felvonásban» Ajánlásul olvassuk «A' legnevezetesebb classikus Irók' remek miveikkel kívánunk kedveskedni rövid itt mulatásunk' ideje alatt T. Pártfogóinknak — 's esmért hazafi Pártfogásokért esedezőnk.» 1848 január 22-én Esztergomban a „Magyar Király“ című vendéglő teremében» Hetényiné javára előadják *Shakespeare Romeo és Juliáját* Gondol Dávid fordításában.¹

Ez a kezdő magyar színészet vidéki bolygásaiban a végeken, ahová a magyar színészet leglelkiismeretesebb krónikása, BAYER József sem követte, SHAKESPEARE és SCHILLER mellett CALDERONT is bemutatja és pedig jutalomjátéknak mint azt az 1836 febr. 4-ről kelt szamosújvári színlap mutatja, melynek tanúsága szerint «Horváth György felsegélytetésére előadatik *Az élet csak álom*. Szívet érdeklő remek szomoru élet Rajsz 5 Szakaszban»; amelyet a jutalmazandó így ajánl a közönség figyelmébe: «Nagy Érdemű Hazafiak! S kegyes Pártfogóim! Ezen remek, 's a' végzések' megmásolhatatlan valóságát bizonyító Rajzzal kívánok kedveskedni! mellyből a' kegyes halandó megnyugvást, a' makats megalázódást huzhat magánok — mert ez, mélyen bizonyítja, hogy az Élet Igazán Csak Álom! mellyre reménylen számos megjelenésekkel fogják hálámot erántok örökíteni —» s biztatásul hozzáfűzi, hogy «A' Szálla a legnagyobb lehetőségig befog melegítődni».

A vidéki műsoroknak ebben a korban a legvonzóbb darabjai a «népregék», melyek díszleteit nagy részletességgel sorolják fel a színlapok; így Egerben 1829 december hó 10-én «N. Spécx Úr házában... Színjátzó *Szedőke* Mihály részére — Uj Tündéres Vig-sággal és Énekekkel elegyített Előadás 3 Szakaszban... *Arany haju*

¹ Ezek az előadások is hiányzanak BAYER összeállításából.

Tündér Ilona vagy Argirus Hertzeg Bujdosása «Valamint minden népregéket, — melyek játszható formában jelennek meg a' Játék-színen egyedüll a' babonás készültek tesznek kelemetessé, — mond a színlap — ugy ezen mái Előadást is a' hozzá megkívántató Tündéres készültek különösen diszesittik — u. m. 1) Tündér Ionának szép aranyhaja. 2) A' regében esmeretes arany almát termőfának ezüst virága és abból láthatóképpen aranyalmákat termése. — 3) A' több multságos babonás jelenések közt a' Tündéri lakhely. — Még több látnivalót ígér A *Tündér Harang* v. a *Szerelem szigete és az erdei nimfa* c. «Egészen új — Díszletes (Decoratios) itt még sohasem adatott Tündéres multságos víg Játék». (Kecskemét, 1834. X. 21.) «A Játékban előfordul többek közt egy nagy babonás Tükör, 's benne látszólag elővarázsolva egy igen kellemetes Tündér látomány, melly néma ábrázolatban (Tableau) nagy fényben díszlik, midőn a' Tündér leány — a mérges csuda állattól üldöztetik. — Végre az egész Játék bérekesztése gyönyörködtető lesz az Erdei Nimfák ünnepe által.» Romantikus borzalmakat ígér ezzel szemben egy sátorlajújhelyi színlap (1837 VIII. 22.) *A borzasztó éj a' sziklavölgyben vagy Halál' áldozatja az ördög hídján* c. «Tünelmes, Bűvös, nagy díszletű Melodráma» előadása alkalmával, melyet GLEICH Alajos bécskülvárosi drámaíró munkájából fordított magyarrá PÁLY Elek. «A díszletek e'képen lesznek intézve: Látható lessz a sziklavölgy, setétes erdős vidék, kősziklák magasan feltornyozva, közepén az örgög hídjá, koponyákból és csontvázakból összerakva — rémítő setétség, a' hold vérszínbe jön fel, az egész természet zavarban van, — kígyók' vinnyogásai közt a' színen keresztül lebeg a' tűzokádó sárkány, — akkor dörgés és villámlat közt a' mennykő bele üt a' hidba, melly összeroskad, — tüzeső esik, az ördög' hídjá helyén kies lugas emelkedik fel, végre az egészet római fény világítja meg.»

Már a negyvenes években azonban az ilyen látványos romantika és tündéres készültek helyét teljesen elfoglalja a népregékből sarjadzott népszínmű s a vidéken szertebolyongó társaságok kezdik magukat «dráma és népszínmű» majd «dráma, népszínmű és dalmű» társulatoknak nevezni. A terület, melyet bejárnak, egyre nagyobbodik. BALOG István ugyan már 1827-ben eljut Zágrábba, amint ezt

egy vegyesen magyar és németnyelvű színlap mutatja (1827. XI. 26.) «Ez uttal utolyára. Zum Letzten mahl. *Az Indusok Tüzi áldozattya.* Das Feuer-Opfer der Indianer. A báránybörben öltözött farkas. Der Bösewicht in der frommen Maske. Dann folgt: *Genoveva.* Ein groszes Tableau in 6 Bildern. Der Schluss wird mit Griechischem Feuer beleuchtet» Ez utóbbi alkalmasint a magyarul nem értő közönség kedvéért került színre.

Az ötvenes években a magyar vidéki színészet erősen fellendül és noha természetesen semmiféle állami apparátus nem támogatja, erősen terjeszkedik a nemzetiségi vidékeken is. Így van egy színlapunk Brassóból 1852 július 31-ről, amikor Bács Károly igazgatása alatti színtársulat előadja *Szigligeti Rózsáját* s a színlap a magyar cím alatt német szöveget is ad: *Rosa, oder des Helden Toldi erste Liebe.* — Vannak még színlapjaink az ötvenes évekből Esztergomból, ahol a MÁTRAI István vezetése alatt álló társulat működik; a magyar vidéki színészet hagyományaihoz képest ápolva a klasszikusok kultuszát, amint ezt a *Haramiáknak* egy színlapja mutatja (1851 XII. 23.). A Népkertben is működik egy színikör az alacsonyabb társadalmi osztályok számára, akol «*Buda vár ostroma.* Néma képezet egy szakaszban fényes jelmezekkel» (1855. VIII. 7.) és hasonló látványosságok kerülnek színre. Besztercén 1858-ban KÉTZERI József társulata játszik s színre hozza SZIGLIGETI *Cigányát* és *Csikósát*. Nagyenyeden POSONI Antal színtársulata (1859.) ugyancsak SZIGLIGETIT játszik, épúgy mint Zalaegerszegen a KÖSZEGI Endre és BALOG Alajos igazgatása alatti «dráma és népszínmű társulat» (1860 V. 22.). De a régiebb, osztrák bohózatokból honosított darabok is «eredeti népszínmű» címen kerülnek színre, mint KOVACSÓCZY *Parlagi Jancsija* SZENTPÉTERI neve alatt PÉCSETT RESZLER István igazgatása alatti «dráma-, népszínmű és dalmű társulat által» (1861. III. 3.). De műsorukon mindig találunk olyan darabokat, amelyek előadása magasabb törekvésre, az irodalommal való kapcsolat ápolására vall. KÉTZERI József «dráma-, vígjáték- és népszínmű társulata» Rozsnyón 1867 január 27-én előadja a *Bánk bánt*, amikor is *Bánk bán* és *Biberach* szerepében, «KALMÁR Imre és CSÁSZÁR Ferenc urak, a pesti színiképezde tagjai tisztelkednek». A hatvanas évek közepén észlelhetők a vidéki színé-

szetben hanyatlási jelenségek, amelyek az elripacsosodás veszélyével fenyegetik. Ilyenekről tanuskodik a *Lumpácius Vagabundus* egy békéscsabai előadásának színlapja (1866. IX. 23.), ahol az egyes szereplőknek ilyen parafrázisai találhatók: «ENYV bárgyú, csendes természetű asztalos legény, később maiszter, régi boldogságról ábrándozik, ellensége a ferblínek, de különösen a makaónak, szereti a világosságot s ezért több csatában ki is tűnt.

LÁBSZIJ, vándor, nyughatatlan lelkű csizmadia legény, ellensége a báloknak és concerteknek, keveset beszélő, de annál több szesszel táplálkozó egyéniség, de azt csak a korcsmában issza meg.

CZÉRNA, a kéjutazásban fáradhatatlan szabó legény, szenvedélyes vadász a hírlapi kacsák és bonmottok országában, az anekdottákat is szereti, minden szép művészetek pártfogója, s különös ragaszkodással viseltetik a nagybögő koncert iránt, csak a kecskék ellensége» és így tovább.

Vagy Dunaföldváron «SMICZBERGER úr vendéglője nagytermében a LÓKAY Antal igazgatása alatti színtársulat» előszedi LÁNG Ádám régi *Don Juan* átdolgozását (1874. III. 1.) «*Az emberfaló Spanyol nemes. Regényes, tekervényes, vérengző, szomorú vígjáték*», ahol így hangzik a személyzet-jegyzék:

«DON PIEDRÓ hely tartó, érzékeny szívű apa, ki mindig éhes

DONNA AMÁLIA leány, igen szolid teremtés

DON FILIPPÓ jegyese, nagytermetű, de igen gyáva

DON JUAN, spanyol kalandor lovag, mindég gyilkolni szeret, az ördögök elevenen elviszik» és így tovább. A színlap mint utolsó színt külön kiemeli a pokol tornácát «bengállai tüzfénnyel kivilágosítva, hová DON JUANT az ördögök elevenen elragadják». Cegléden 1869-ben CSÓKA Sándor színtársulata «*Ubryk Borbála, a befalazott krakkói apáca*» rémtörténetével kedveskedik s előkerülnek a jó BALOG István ócska bohózatai, mint Csíkszeredán 1878-ban NYÉKI János igazgatása alatt «a színház termében CZIPERA József Úrnál *Boriczki Dani a repülő csizmadia és a lábszj-kúra*».

1875 után a vidéki színeszet egyre jobban a Népszínház hatása alá kerül s csaknem kizárólag népszínműveket és operetteket játszik. Az egykori magasra törekvést csak egy-két társulat képviseli ebben

a kocsmai termekben és fabódékban sínylődő, küzdelmekben vergődő vándorszínészhadban, amely csodálatos szívóssággal egyre növekedve, egyre nagyobb teret hódít. A nyolcvanas évekből nagy tömeg színlap vezet vándorlásaik nyomába az egész ország területén a legkisebb helyeken is. Minden állami támogatás nélkül terjesztették a távoli nemzetiségi vidékeken a magyar nyelv szeretetét; Pancsováról és Fehértemplomról magyar-német-szerb felírási színlapok egész kötegei vannak, Előpatakról magyar-német-oláh felírásúak; Barszentkeresztről, ahol a hatvanas évekig csak tót előadásokat tartottak, s amely a tót színészetnek egyik fő fészke volt, 1885-ből van egy magyar színlapunk. Ez a magyar színtársulat búcsúelőadásáról szól, amelyen a *Falu rossza* került színre. A nagy siker bizonyítéka, hogy ezen az előadáson műkedvelők is közreműködtek, akik valamennyien ismert pánszlávok gyermekei: HRIVNYÁK E. úr, GYURCSOVETZ M. k. a., MEDZIBROSZKY I. k. a., COSTÁN I. úr.

A műsor: népszínművek, régiak és újak, operettek, nagy látványosságok főképp MOLNÁR György budai népszínházának stílusában, mint KOSSUTH Lajos. Énekes korrajz négy képletben: I. Hymnus. II. KOSSUTH búcsúja. III. A világosvári fegyverletétel. IV. Az aradi vértanúk! A színlap külön kiemelte, hogy «a képletek bengáliai tűzfénnyel lesznek világítva». (Bicske, 1876. VII. 6.) Színre kerülnek POTEKIN Ödön darabja *Petőfi mint költő és katona és Bem apó Segesvárnál*. Nagy látványos harcias korrajz, dalokkal, csataképekkel, víziókkal, 3 szakaszban 5 képletben, KÁLDY Gyula zenéjével. (Deés, 1890. XII. 7.), továbbá *Bukow a székelyek hóhéra vagy a mádfalvi veszedelem*. Történeti színmű négy szakaszban magyar és székely népdalokkal, székely táncokkal, írta BENKŐ Gyula, SZENTIRMAY zenéjével.

A látványosságoknak, népszínműveknek, bécsi bohózatoknak és operetteknek ebben a forgatagában a csúcspontot MOLNÁR György, GERÖFY Andor, KRECSÁNYI Ignác, RAKODCZAY Pál jelzik. MOLNÁR György 1882-ben végigjárja az erdélyi színtársulatokat s előadja legjobb szerepeinek leghatásosabb részeit; színre kerülnek «*Leár király* III. felvonása a híres átok és örülési scénaival. III. *Richard király* I. felvonása a világhírű koporsójelenettel» (Erzsébetváros,

1882. IX. 6.), *Coriolanus* IV. felvonása (Déva, 1882. VI. 24.) és a *Tartuffe* (Erzsébetváros, 1882. IX. 17.). Egy csíkszeredai színlapon olvassuk (1882 VII. 25.) MOLNÁR György vendéjátéka kapcsán VÁRADY Ferenc színigazgató felszólítását a közönséghez: «MOLNÁR úr által a magyar színészet történetének megírásához szükségeltető adalékok összegyűjtésére szólíttatván föl, tisztelettel kérem a t. c. közönséget, hogy ha és akik netán erre vonatkozó régi és 1880. évig terjedő adalékok, úgymint: színlapok, sűgőkönyvek, emléklapok, jegyzetek, halotti gyászjelentések, levelek, okmányok stb. birtokában volnának, kegyeskedjenek azokat a kulturális cél iránti tekintetből vagy teljesen vagy ezek lemásolása végett a színkör épületébe beküldeni.»

GERÖFY Andor színtársulata Deésen valóságos kulturális misziót tölt be magasszínvonalú műsorával. A klasszikus darabokat is hangzatosan ajánlják színlapjai. Előadja *A szigetvári vértanukat*, *A fősvényt*. *Az Ármány és Szerelem* a következő ajánlással szerepel: «A budapesti nemzeti és bécsi udvari színház műsordarabja SCHILLER Frigyes remekműve», míg *A haramiák* «SCHILLER Frigyes nagyhatású színjátéka karénekekkel». *Hamlet dán királyfi* «SHAKESPEARE világhírű műve.» (Deés, 1890. X. 11., X. 15., XI. 10., XI. 18., XII. 3.) Olyan gyors egymásutánban kerülnek színre a világirodalom remekei, aminőre a *Nemzeti Színház*nál sincs példa. Így büszkén viselheti ez a közadakozásból épült színház a «*Szolnok-Dobokamegyei Magyar Nemzeti Színház*» nevet. A szatmári színház megemlékezik KISFALUDY Károly születésének századik évfordulójáról és RAKODCZAY Pál rendezésében *A kérők*et hozza színre. (1888. II. 8.)

A magyar klasszikusok közül vidéken PAULAY Ede színrealkalmazása óta *Az ember tragédiája* van egyedül színen, de legtöbbször merő látványosságnak fogják fel. «Fényes kiállítással» hirdeti első előadását egy szamosújvári színlap. (1890. XII. 1.) Így olvassuk ezt BÁRÓDI Károly jászberényi színigazgató előzetes jelentésében is, aki sok SZIGLIGETI, CSIKY, RÁKOSI darab mellett «kiállításos darabok» gyanánt a következőket sorolja fel: *Az ember tragédiája*, *Bukowa a székeltek hóhérja*, *Walburg éjszakája*, *Az ördög pilulái*. Műsoron tart minden régi népszínművet s előkészületben vannak az újabbak

közül: «*A vén kupec, Turi Borcsa, Cigány Panna, Búzavirág, Csicsóné*». (1884.) Ez a tipikus vándorszínigazgatói műsor a nyolcvanas évekből.

Az ember tragédiájának mélyebb megértését a vidéken JÁSZAI Mari vidéki vendégszereplései gyökereztetik meg; ő ismerteti meg a vidékkel GRILLPARZER *Medeáját* (Miskolc, 1888.), majd később az *Elektrát* is. HEGYESY Mari SHAKESPEARET játszik vidéken (*Romeo és Julia* Miskolc, 1888. IV. 25.). Egyebekben inkább a népszínház tagjai, BLAHÁNÉ, GYÖNGYI Izsó, BÁCSKAY Julcsa, SOLYMOSSY Elek szerepelnek.

Az újabb anyagból kiemeljük még a magyar színészet megalkulásának évszázados fordulóján tartott kolozsvári díszelőadás (1892. XI. 11.) és a RÁKÓCZI hamvainak hazaszállításakor tartott kassai díszelőadás (1906. X. 29.) selyemszínlapjait. Érdekes emlék a Felső-Nyáregyházáról, 1886-ból való két litografált színlap is. Július 18-án «KOHN Ignác úr korcsmahelyiségének udvarán épített arénában» a következő szereplőkkel adták elő a *Toloncot*:

Kontra Fridolin	RÓZSAHEGYI
Krizsa neje	RÓZSAHEGYINÉ
Miklós, fia, mészáros (12 éves)	RÓZSAHEGYI KÁLMÁN
Ábris, barátja (7 éves)	RÓZSAHEGYI GYULA
Angyal Liszka (8 éves)	RÓZSAHEGYI RÓZSA
Ördög Sára	HUNYADYNÉ
Mravcsák, vándorló... ..	RÓZSAHEGYI

A színlap aláírása: A n. é. közönség hazafias pártfogását tisztelettel kéri RÓZSAHEGYI Ödön és családja. Ugyanez a kis családi színésztrup augusztus 1-én a *Falu rosszát* játsza. Több emlékünk nincs működésükről, amely azonban, mint RÓZSAHEGYI Kálmán későbbi pályája mutatja, jó iskola volt kiváló kómikusunk számára.

A magyar műkedvelésnek is sok emlékét őrizte meg gyűjteményünk. Legrégibb e nemű emlékünk 1812-ből való, amikor «Palatinus Császári Királyi Ö Hertzgésége' Neve' Napjának tiszteletére: a' Théatromi mulatságot kedvelő Nemesi Társaság» előadja «*A' Nagy Lelkű Hertzeg*» c. «érzékeny vígjátékot». A színlap ígérete szerint: Ezen kitsiny Theátrum a' 4-dik Felvonásban, a' mai neveze-

tes naphoz képest, a'mennyire a' Hely' szük vólta engedi, ki fog világosíttatni; egyszersmind nyoltz személyből álló Tántz léssen». De sokkal jelentősebb egy 1818-ól való nagykárolyi színlap, melynek tanúsága szerint «A' T. Nagy Érdemü Közönséget főképpen és magát-is mulatni kívánó (Diletant) öszve állot Magyar Társaság fog előadni: Egy Eredeti Vig Játékot 5 Felvonásban BESSENYEI György Ur utánn Ezen nevezet alatt: *Filosofus*. A Méltóságos Gróf Nagykárolyi KÁROLYI István Eő Nagysága Névnapi tiszteletere És Felsőleges FERDINAND Feő Hertzeg Korona örökös Nevét viselő Nemes Regement Ispotálybeli beteg Vitézeknek hasznára». A színlap a következő szózattal fordul a közönséghez: «Tekéntetes Nagy Érdemü Közönség! — Ezen Játéknak valóságos Tzéllya a' Tisztelet-Felebaráti szeretet- és a' Nemzeti Nyelv, 's erkölcs pallérozása. — Az első Öseiktől által adott buzgó kötelességében áll ezen Társaságnak — a' másodikkal a' példás Keresztényi könyörületeség szenvedő Vitéz Hazafi Társainak tartozik — a harmadikkal zsenégés tehetsége szerint iparkodni kíván a' Társaság a' Nemzeti Nyelv, és erkölts pallérozásában».

A műkedvelés szokása mindjobbban terjed. A 40-es és 50-es évekből is vannak színlapjaink, köztük egy eperjesi az 1856. esztendőből, amely szép példája a magyarság és németiség együttműködésének; német nyelvű színlap, az előadás részben magyar: Erste Abtheilung 1. «Üdvözet az Eperjesi lakosokhoz». Ungarischer Tanz. Zweite Abteilung: A sorsjáték. Vigjáték 1 felvonásban VAHOT Imrétől. Dritte Abteilung: 1. Szíves fogadás. Ungarischer Tanz», A legnagyobb tömegben a nyolcvanas évekből vannak színlapjaink a műkedvelő előadásokról. Az előadók többnyire az úri középosztályból kerülnek ki, sokszor arisztokraták is közreműködnek. Van egy kelet nélküli színlapunk soproni arisztokraták francia nyelvű előadásáról. Gyermekek, diákok (Kalocsa, Nagyszombat) is résztvesznek a műkedvelés divatjában. A műkedvelők műsora mindig az egy-két évtized előtti vidéki színészeté. Deesen még 1883-ban a «*Don Juan spanyol hős kalandor szerelmes kalandjai, pokolba mentele és hü szolgálja Leporello bobó viszontagságai*» járja. A legnépszerűbbek itt is a népszínművek.

Fenntartotta a gyűjtemény az országhatárokon túli magyar színielőadásoknak is néhány emlékét. Így őrzi a bécsi józsefvárosi színház egy színlapját, a SZABÓ József vezetése alatt álló aradi magyar nemzeti színésztársulat felléptéről, amikor is *A vén bakancsos és fia a huszárt* játszották. Van két newyorki színlapunk is, az egyik 1876 március 15-ről, a másik 1878 március 15-ről; mindkét előadást a newyorki magyar egyesület műkedvelői tartják; először a *Vén bakancsos és fia a huszár*, másodsor *A falu rossza* kerül színre. Az 1876-i színlap magyar és német szöveggel lenyomja a Szózatot. Van még egy kelet nélküli finn színlapunk Helsinkiből *A piros bugyelláris* előadásáról. Valamennyi külföldi színlapunk akkor egyetlen drámai export-cikkünk, a népszínmű külföldi szereplését mutatja.

A bukaresti magyar műkedvelőtársulat működését 52 színlapunk szemlélteti (1884—1891). Ennek műsorán is a népszínmű uralkodik. Hogy a társulat célja nem csupán a szórakozás volt, hanem magasabb szempontok is vezérelték, arra idézem a rendezőbizottság szavait az egyik színlapról: (1888 XI. 25.) «... A dal és műkedvelők — egy töredéke a bukaresti magyarságnak — teljesen oda óhajtanak működni, hogy előadásaik által a helyi magyarságnak nemcsak élvezetet és szórakozást szerezzenek, hanem a magok-elé tűzött előadások korrekt lejtése által, a magyar színiirodalomnak terjesztését, valamint a magyar műveltségnek elismerést és tiszteletet szerezni volt törekvése mindig — Ha tehát ez alkalommal is bátorkodunk a n. é. magyar közönség pártfogásáért esedezni, ne váljunk terhére honfitársainknak, mivel csak egy porszemet kívánunk ezáltal fajunk, nyelvünk s hazánk oltárára hozni.» Mindezek érdekes adalékok a külföldi magyarságnak nemzetisége megtartásáért folytatott küzdelmeihez.

A magyarországi idegennyelvű színjátszásnak, különösen a német színészetnek nagyszámú színlapját őrzi a gyűjtemény. Legjelentősebb ezek közül a pesti nagy német színház megnyitó előadásának a színlapja.¹

Id. SZINNYEI József gyűjtéséből származik az a 190 színlap, amely

¹ Facsimilében közölve: KÁDÁR Jolán: *A pesti és budai német színészet története* 1812—1847. Budapest, 1923. 8. l.

az országban szertebolyongó mutatványosok előadásairól szól. Ez annál érdekesebb, minthogy tudtommal Magyarországon ez az egyetlen ilyenmű gyűjtemény. Legrégibb darabja csaknem egykorú a magyar színészet kezdetével, 1794-ből, Kolozsvárról való, ahol is «A' Mélt. Gróff RHÉDEI Mihályné Asszony ő Nagysága Bál-Házába, nyereségének fogja tartani a' közelebb ide érkezett Aerbe Szökő és Kötelen Tántoló Társaság Magát az érdemes Közönség előtt sok újj, és még nem látott különös figurákkal... elő mutatni.» A sok indus bűvész, műlovar és bolha színház, mechanikai és kép-mutogató hirdetései közt találjuk a híres műgyűjtő és hamisító LITERÁTI N. Sámuel hirdetményét, aki a mult század huszas éveiben gyűjteményét mutogatva járta be az országot. «Régi Ritkaságaiból» kiemeli a következőket: «Egy Égyiptomi Múmia (Egyptische Mumie) vagy bébalzsamozott Test, nagyon szép és ép állapotba, azon már ma esmeretlen jó illatú bal'samba mártott szövevényekkel befászlizva. Török Tudós ABDUL RÉZSID, ki a' közép Tengeren Venéziáig hozta, több környül állásokból ítélvén azt állíttya — hogy a Faraok' véreből származott Herczeg asszony lehetett. Látva ezen csak nem 4000 esztendő's Testet a' Phylosofusnak és a' Physiologusnak a' vizsgálódása egy különös elmélkedésre nyílik mezeje a' Régiségek fántázírozó Buára gyanakszik, ha nem azon Fejedelem asszony e' ki a' Mózes' hasznos életét a' Nilus habjaiból megmentette?

Egy Keresztes-Vitéz (Kreutz-Ritter) a' *Godofred Buovillon* idejéből *Grave Gwielheim* volt a' neve, a' maga vas öltözetébe, megint egy más Vitez fegyverestől, mely egy kő Koporsóban találtatott, pompás Siska, páncélja, aranyozott fegyvere 's a' t' Gothus időre mutat. KINI'SI Pál híres Vitéznek Vas Inge Vas Kalapja, és szörnyű Buzogánya melyeket ma nem birna az ember. — *Hermán Vitéz* (Ritter-Herrman Löwen-Ritter) különös Pallosaik 's a' t. — A Hunyadiak' Czímeres Nyilak Helebárdgyak 's különös tűzi fegyvereik 's a' t. — Régi Fejedelmeink 's sok régi Nagyjaink, kéziratok több familliákat érdeklő Diplomák, Hunnus Sinai Török Tatár írások egy igen régi Bükk fa Könyv 's a' t. — Nagy Sándornak Caesárnak és Attilának pénzei, a' fűrész Hal' fegyvere, Strutz Tojás, különös nagy és ritka Csigák egy nyoltz fontos Mamut fog, melyről a' köz-

nép azt beszéli, hogy az utolsó Orjás Leánya Záp foga lett légyen, ki az embereket a' szántó ökröket ekéstől, a' kötőjébe egybe szedvén 's mint bogarakat úgy mutatott volna be' Attyának' 's a' t. a' Pogány időből való Bálványocskák különös Orjási gyűrük 's más viseletek. Egy csuda nagy állat' koponyája, melyről a' hagyomány hogy azon Sárkánynak lett légyen feje — melyet a' Tündér időkben a' BÁTHORIAK eleje az Ecsedi Tóba ölt volna meg 's a' t. a' Remora Hal.

A 1001^{ik} BÉLA idejébéli váratlan Tatár vendégek' képtelen lánczos Buzogányok 's irgalmatlan Ostoraik.» És így tovább; a végén hirdetés, amely az összevásárolt oklevelek árairól tájékoztat: «Jelentem: A' T. T. Publicumnak hogy a' kiknek valamely Régisége vagy kutya bőrre (pergament) vagy papirosra irt Irásai volnának, ha a' pecsétyek leszakadott is, és haszon vehetetlenül a' padláson vagy ládákban hevernek illendő fizetés mellett méltóztassanak által engedni — akármicsoda nyelven légyenek is írva a' pecsétért 5 fl. 's ha jól van conserválva többet is, a' leszakadt pecsétüt fél annyiért a' papirossat 1 fl. vagy a' mit valósággal ér.» —

Itt van Kolozsvárról «Rögtönző Költész» BRECHTENBERGI BRECHT András hirdetésménye (1839. IV. 27.), aki feladott témára «r» nélküli szerelmi dalt ígér a «feladott eszmék és reflexiók 'szoros motiválásával», balladát, triolettet, rejtvényt, mesét, sőt még egy kis vígjátékot is alexandrinusokban, rögtönözve és szavalva. Csatol egy elismerő bizonyítványt, amelyet többek közt Szász Károly enyedi professzor is aláírt. Szász Károly és INCZE Dániel enyedi professzorok elismerő soraival reklámozza előadását «HIRSCH DÄNEMARK Izraelita Rabbi (főpap), korunk egy lélektani csodatüneménye» (1845. VI. 18.), aki a református főiskola nagytermében mutatta be emlékező- és jóstehetségét. A sok panorámák közt felvonul TOLDY János, a magyar Herkules, akinek több birkózását hirdető falragaszra akadunk; azután mint jámbor mutatványos vonul fel (1868. III. 1.), egy háromlábú albániai borjú és egy háromlábú boszniai kakas mellett panorámájában Miksa Ferdinánd mexikói császár kivégeztetését, a custozzai, königgrätzi és lissai ütközetet egy vasuti összeütközést «ecsetelve a végzetes borzasztó esemény pillanatában» és egy «titokszobát», melyet csak urak tekinthetnek

meg. A mutatványosok egyre nagyobb címekkel lépnek fel, a török szultán és orosz cár udvari bűvészeinek, a mágia tanárainak nevezvén magukat. A sok idegen közt magyarok is merülnek fel, mint VELLE János, vagy «az orosz udvari bűvész dr. EPSTEIN tanítványa, LABORSZKY M. első magyar bűvész Nagy-Váradról, elmélettan tanára, «aki természettan, bűvészet, áltatás, elmélet és láttan köréből nagy előadást adand. Az előadás dr. POPPER londoni műegyetemi tanár rendszere után adatik elő.»

Az 1800-as pesti német színlapokhoz hozzájárul egy csomó hirdetés Leyrer pesti könyvkereskedő újdonságairól és néhány szép, finom empirekeretű hirdetés egy pár pesti boltról, egynéhány a régi Pest nagyrészt elkallódott emlékei közül.

De ez csak egynéhány szemelvény a gyűjtemény gazdag anyagából, amely a magyarországi színészettörténet kutatója számára nagy és érdekes anyagot rejteget.

PUKÁNSZKY BÉLÁNÉ KÁDÁR JOLÁN.